

УДК 811.161.2'373.613:001.5Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.5-14

Тетяна Білоусова

ORCID 0000-002-6247-0476

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМА ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано погляди Івана Огієнка на шляхи та причини запозичення іншомовних одиниць, особливості процесу їх адаптації, розглянуто практичні підходи до відбору й розміщення запозичень у словниках. Підкреслено значення висновків і пропозицій лінгвіста для подальших узагальнень сучасними мовознавцями.

Ключові слова: Іван Огієнко, наукова спадщина, іншомовне запозичення, адаптація, лексикографічна практика.

Запозичення є одним із шляхів збагачення усіх природних мов, тож його вивчення не може залишитись поза увагою науковців. У різні періоди розвитку теорії іншомовних входжень вирішувались питання про умови, причини запозичення, відносну кількість і доцільність іншомовних одиниць у словниках мов, словотвірне, граматичне, семантичне, стилістичне освоєння запозичених одиниць у мовах-реципієнтах. Одні науковці оцінювали запозичення позитивно (Ш. Баллі, І. Франко; на сучасному етапі розвитку мовознавства – Д. Баранник Я. Битківська, І. Лосєв, П. Селігей, О. Стишов та ін.), інші – негативно. Поборники чистоти мови вбачали у запозиченнях порушення її стабільності та самобутності (у минулому – В. Даль, О. Шишков, Є. Карський, О. Сумароков, І. Нечуй-Левицький, М. Левченко, А. Кримський, Б. Грінченко, М. Сумцов; у сьогоденні – В. Гвоздев, В. Радчук, І. Фаріон, І. Ціхоцький та ін.). Сперечались навколо поняттєвого вмісту самого терміна «запозичення», в якому наразі вбачають результат контактування двох мов та інтерференції (Б. Гавранек, Дж. Данн, Ю. Жлуктенко, А. Карлінський, С. Семчинський, Г. Сергєєва, Б. Серебрєнников, Л. Щєрба та ін.). Вивчали різноманітні зміни, що супроводжують процес запозичення (Б. Ажнюк, В. Акуленко, Д. Будняк, М. Вакулєнко, Я. Голдованський, А. Гудманян, Ю. Жлуктенко, Р. Зорівчак, А. Іваницька, М. Кочєрган, О. Муромцева, О. Пономарів, С. Рижикова, В. Русанівський, С. Семчинський, В. Сімонок, Ю. Цимбалюк та ін.).

Разом із тим питання теорії запозичень досі не можна вважати вирішеними, вони потребують подальших досліджень – у тому числі шляхом аналізу праць відомих українських мовознавців, до яких, безперечно, належить Іван Огієнко.

Мета статті полягає у висвітленні позиції Івана Огієнка щодо процесу лексичних, фразеологічних та граматичних запозичень та його внеску в теорію іншомовних входжень.

Розпочнемо з того, що Іван Огієнко високо оцінював українську літературну мову як «соборну, фонетично гнучку, формами розвинену, на слова й фразеологію докладну й багату», називав її найбільшим здобутком українсько-го народу і української культури [9, с.140].

Водночас як об'єктивний дослідник він ніколи не заперечував присутності в мовах різноманітних запозичень, справедливо стверджуючи: «У світі немає такої мови, що не мала б у своєму словникові чужих слів, – справа тільки в тому, щоб не вживати їх непотрібно» [5, с.323]. Запозичення, на думку Огієнка, це природний процес, притаманний усім мовам; він не руйнує, не знеособлює мову, а збагачує її. Допоки народи будуть жити культурним життям, спілкуючись між собою, запозичення будуть явищем природним і навіть бажаним: «И никакія искусственныя преграды не могут ни остановать, ни измѣнить этот нормальный и жизненный факторъ въ историческомъ развитіи всякаго языка и народа» [4, с.106]. Навіть більше: він вважав запозичення одним із найважливіших чинників у справі розвитку будь-якої культурної мови, на якій залишають свій помітний відбиток кожна епоха, кожна видатна подія [4, с.3].

Дослідник гостро полемізував із затятими поборниками «чистоти» мови (О. Сумароковим, О. Шишковим, В. Далем та ін.), наголошуючи, що «повне вигнання іноземних слів немислиме» [4, с.17].

Проблема усталення літературної мови вимагала створення власної наукової термінології, яка могла б обслуговувати спілкування в науковій сфері, що має інтернаціональний характер. У зв'язку з цим гостро повставало питання про міру використання в терміносистемі запозиченої лексики [3, с.70-71].

Іван Огієнко послідовно дотримувався позиції, яку висловив у відомій праці «Наука про рідномовні обов'язки»: найкраща наукова термінологія – «своє, рідномовна, на засадах своєї мови оперта» [9, с.76]. А в ґрунтовному дослідженні «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908 р.) вперше визначив канони термінотворення, орієнтовані на українізацію наукової мови: «1. Термінологія повинна будуватись на одній певній засаді, а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних. 2. Щоб кожний термін був вироблений з такого коріння, що існує в живій українській мові, а не бути словом чужомовним. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики й морфології української мови» [11, с.9]. Зауважимо, що вчений не цурався чужоземних термінів, щоправда, то були здебільшого старі запозичення з грецької та латини, а також із французької, польської, португальської [див.: 13]. Схвалював уживання термінів, які не мають українських відповідників і /або краще передають думку, вважав доцільним допускати їх в літературну мову. Як приклад наводив лексеми *вулкан*, *критика*, *література*, *проблема*, *політика*, *рецензія*, *термінологія*, *форма* та ін. [9, с.167].

Інша річ – варваризми, або «чужоземні засмічення», які «легко можна віддавати й словами своїми». Свободу від них Огієнко називав серед головних ознак соборної української літературної мови [5. с.323-335]. Щоб проілюструвати зло-

вживання варваризмами, у статті «Не засмічуймо своєї мови чужими словами» (1936 р.) наводив сторінку з кооперативного журналу, яка рясніє такими словами: *кредити, кредитордавіці, теорія, фінансування, консумція, фінансовий капітал, геніально, інвестиція, концерн, ін'екція, редуція, соціальний, кон'юнктура, проект, конверсія, гіпотечний, ліквідація, катастрофа, кредитовий, інформатор*. І нехай майже всі вони з часом увійшли до широкого вжитку, провідна думка автора дотепер залишається актуальною: «Мова наших видань нерідко дуже нечиста, ... до краю засмічена непотрібними чужими виразами» [8, с.542-543].

Дослідник був об'єктивним щодо оцінки найчисленніших в українській мові запозичень – русизмів і полонізмів, пояснюючи їх появу довговіковим суспільством українського народу з росіянами й поляками. «Багато з них, – наголошував Огієнко, – давно набули собі в нас усіх прав громадянства і не вважаються за варваризми, бо для заміни їх не маємо ліпших своїх» [9, с.167]. Разом із тим він підкреслював: «Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих, скажімо, польської чи московської», порівнював засмічення мови зі станом людини, яка потрапила в тягуче болото [12, с.9-10].

Закликаючи позбуватися русизмів, які мають українські відповідники, вчений заперечував бездумне відторгнення слів лише через те, що вони мають спільне з російськими походження за формою вираження і внутрішньою організацією. Це, вважав він, завдасть шкоди літературній українській мові, позбавить її елементів, «які збереглися до нас як стародавнє спільне культурне добро». Таких русизмів багато в текстах відомих українських письменників – Котляревського, Шевченка, Драгоманова та ін., що не зменшує їх художньої цінності. Натомість, митці пошевченкової доби, на його думку, «часом свідомо й виразно дбали, щоб їх літературна мова якнайменше була подібна до мови російської, щоб росіянин, читаючи український твір, не розумів його мови, й уже тим самим змушений був признати, що українська мова – це справді окрема мова». Таке прагнення не може виправдати «мовної чистки», адже «не корисно нам відкидати своє стародавнє слово тільки тому, що воно однакове зо словом російським» [5, с.323-335].

Дослідник вказував на чималу кількість полонізмів, особливо в західноукраїнському варіанті української мови. Серед них і окремі слова (*бавитись, багно, брама, брудний, бидло, жвавий, жебрак, запалка, зичити, мужатка, обоятний, пудло, скарга, філіжанка, хлюст, шлюб* та ін.), і вирази (*відніс рану, викиди совісті, надслухувати розмову, виповісти війну, вложив шапку* тощо). Він з обережністю ставився до питання взаємовпливу польської та української (само взаємо-впливу), вважаючи його «темним і суперечливим». Щоб з'ясувати джерело походження тих чи інших слів, волів би послуговуватись повними історичними словниками української та польської мов, яких на ті часи не існувало [4, с.89].

У теоретичній спадщині Івана Огієнка, присвяченій проблемам запозичень, значне місце посідає стаття «К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом» (Варшава, 2011 р.), в якій піддано критиці роботу Н.А. Смірнова «Западное влияние на русский литературный язык в Петровскую эпоху: определение путей, которыми в Петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков». Огієнко стверджував, що значна частка т. зв. «петровських запозичень» (за Смірновим) відома ще з XVI-XVII ст., а основні західноєвропейські лінії його етимологій (німецькі, польські) спотворюють істинні зв'язки російської з іншими мовами – зокрема, латиною. Зауважив, що простий відбір іноземних слів із текстів першої чверті XVIII ст. не

є укладанням словника запозичень петровської доби: деякі з них могли вживатися і раніше. Об'єктивну картину (що запозичене до Петра, а що після нього) допоміг би встановити **історичний словник іноземних слів** [6, с.351].

Означені лакуни в українській лексикографії згодом заповняють фундаментальні праці Огієнка, серед яких «Історія української літературної мови», «Словник слів, у літературній мові не вживаних», «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її», «Український стилістичний словник» та ін.

Важливим етапом розвитку теорії запозичень стала монографія «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык» (Київ, 2015 р.), в якій Огієнко обґрунтував необхідність визначати мовні джерела запозичень з опорою на їх генетичний характер. Схиляючись до думки, що запозичення іншомовної лексики було наслідком інтерференції, автор чітко дотримувався принципів **генетико-хронологічного аналізу**.

Дослідник приділив особливу увагу **способам визначення джерел запозичень**, вважаючи їх необхідним критерієм для аналізу й характеристики способів засвоєння лексичного запозичення у різні періоди розвитку мови. На його думку, пошук джерел ускладнюється значною кількістю одиниць, що мають інтернаціональний характер. Учений розробив чіткі **методичні критерії** для ідентифікації джерела іншомовного слова, а саме:

- встановлення співзвучності коренів;
- порівняння значень; врахування звукових особливостей слова і фонетичних змін, яких воно зазнало в мові-реципієнті;
- пильна увага до слів, які однаково звучать і мають тотожні значення в декількох споріднених мовах;
- врахування історичних та історико-культурних чинників;
- розрізнення прямих і опосередкованих запозичень;
- диференціація «дійсних запозичень» і спадщини індоєвропейського чи праслов'янського періоду;
- порівняння найдавніших, а не сучасних форм слів [4, с.20-24].

У цій праці Огієнко першим серед українських лінгвістів поставив питання **адаптації лексичних запозичень**, виділивши три групи за давністю, поширенням у мові, ступенем засвоєння:

- 1) давні слова, засвоєні мовою так, що їх іноземне походження вже не відчувається носіями;
- 2) «чисто іноземні» слова, які «отримали громадянство» в мові, у т. ч. народній (*доктор, аптека, солдат, школа, студент*);
- 3) ті, що вживаються нечасто, т. зв. варваризми, не притаманні народній мові (*констатировать, культивировать, индустрия* тощо) [4, с.4].

Окрім того, він окреслив **методичні засади** виділення морфологічних, фонетичних, семасіологічних, етимологічних **ознак адаптації** [14]. Подальші праці Огієнка уточнюють їх, але водночас застерігають від потурання «простонародному» варіанту засвоєння: «Чужі слова сьогодні вживаємо або в їх власній формі, або в українізованій за нашою літературною традицією, але не в формі простонародній» [5, с.324]. За приклади наводив: *фабрика*, а не **хвалбрика*; *факт*, *фалди*, а не **хвалкт*, **хвалди*, *рапорт* замість **лепорт*, *церемонитися* зам. **царамонитися*, *скелет* зам. **ишелет* і т. ін. [5, с.324; 7, с.205-210].

Найважливішими **факторами** проникнення іноземних слів у мову лінгвіст вважав соціологічні: торгівлю, подорожі, переселення, колонізації, завою-

вання. Основними **джерелами** запозичень – усне мовлення і літературу: перше справляє більший вплив на мову, друге «діє» через інтелігенцію і з часом переходить до народу (іноді, як зауважив дослідник, – із цікавими змінами).

За І. Огієнком, невід'ємним аспектом дослідження процесу лексичних запозичень є встановлення їх **причин**. Він вважав, що це нерівномірність культурного розвитку народів (запозичує, зазвичай, менш культурний народ у більш культурного, але буває й навпаки); наслідування і мода; технічний прогрес і потреба у спеціальній термінології; культурний вплив і взаємообмін (запозичуються нові поняття) [4, с.14-15].

Автор дав вичерпну відповідь на запитання про **характер запозичень**. З інших мов можуть надходити:

- 1) чужий корінь, з якого твориться нове слово;
- 2) смисл слова, за зразком якого утворюється своє (наприклад, з грецької *беззаконние, согласие, благородный*);
- 3) іноземні префікси, суфікси, закінчення (*прото-, архи-, -ция, -ада, -ант* і т. п.);
- 4) нові значення відомих слів (*лицо*, з гр. – не лише обличчя, але й особа);
- 5) цілі усталені вирази (*потерять голову* – з нім., *присутствие духа* – з фр.);
- 6) синтаксичні конструкції (зокрема, на граматичні структури російської вплинула французька мова) [4, с.13-14].

Розвиток теорії запозичень і практичні поради щодо вживання цього пласту лексики знаходимо в статтях Івана Огієнка «Чужі впливи на українську мову», «Чужі слова в рідній мові», «Не засмічуймо своєї мови чужими словами», опублікованих часописом «Рідна Мова» в 1933-1936 рр. [докладніше: 2]. Автор чітко розділяє т. зв. **«активні»** та **«ялові»** запозичення. До перших – давно засвоєних, загальновідомих – він ставиться прихильно, а других – малознаних і легко замінюваних українськими словами – закликає уникати. В праці «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.) Огієнко робить особливе застереження щодо ялових слів, легковажне вживання яких сильно шкодить нормальному розвоєві літературної мови. Їх слід замінювати своїми відповідниками, особливо у виданнях, призначених для широкого вжитку – часописах і журналах. «Коли ж такого слова вживаєте, – радить автор, – конче поясніть його коротко й зрозуміло» [9, с.81-82]. Те саме стосується **кальок** – механічного перекладу іноземних слів і виразів: *сінозаготівля* (з рос. сенозаготовка), *рукостискання* (рос. рукопожатие) і под.

На глибоке переконання Огієнка, кожна людина має дбати про чистоту української літературної мови. В роботі «Наша літературна мова: як писати й говорити по-українському» (Вінніпег, 1969 р.) важливою ознакою чистоти він називає відсутність **варваризмів**, маючи на увазі зайві слова, легко замінювані на українські, та кальки. В розділі «Як писати для широких мас» закликає позбавитись «разячих варваризмів», тобто незнайомих читачу, рідкісних іноземних слів на кшталт *денунціяція, елев, здевастований, фасцинуючий, сецесіонувати, субскрибентти* й под., і називає їх «головолонними загадками» [7, с.190-192]. Звертає увагу на шкідливість таких запозичень, як **чужа словозгода**, тобто сполучуваність слів, і **чужі фразеологізми**. Щодо останніх застерігає: такі вирази «сильно в'їдаються в нашу мову, бо про їх чуже походження не всі знають, чому й не оминають ... Чужі фразеологічні вирази знає тільки той, хто знає й мови чужі». Такі одиниці небезпечні ще й тому, що відбивають «чужий спосіб думати» і тому виглядають в українській мові «як стара латка на новому вбранні» [7, с.192-193]. Послідовно і докладно науковець викладає **фонетичні норми** вживання іноземних слів, протиставляючи їх говірковим особливостям [7, с.205-210].

Погляди Івана Огієнка на джерела походження, доцільність використання, норми адаптації запозичень знайшли своє практичне втілення в його **лексикографічній спадщині**, яка, безумовно, стала вагомим надбанням українського і світового мовознавства.

Науковець неодноразово підкреслював, що зручний і доступний словник має стати єдиним об'єктивним джерелом інформації, вартовим норми, повсякденним довідником, порадиником і посібником з вивчення літературної мови для фахівця і пересічного українця. Огієнко – автор численних і різноманітних словників [див.: 1] – не міг оминати в них проблеми ставлення до запозичень. З цього погляду найбільш показовими можна вважати «Історичний словник української граматичної термінології», «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи», «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке», «Український стилістичний словник», «Українсько-російський словник початку XVII століття», «Етимолого-семантичний словник української мови», численні термінологічні словники.

Щоб проілюструвати його копітку роботу з іншомовними елементами, звернемось до одного з нормативних видань – «Словника слів, у літературній мові не вживаних» (1934 р., Жовква; 1973 р., Нью-Йорк).

У вступній статті автор нарікає на те, що українська мова має багато подвійних і потрійних форм (слів) на означення того самого змісту, і це негативно позначається на формуванні єдиної соборної літературної мови. Засвідчує прагнення створити словник, покликаний допомогти «устійненню» (становленню, унормуванню) єдиної літературної мови шляхом фіксації слів і форм, у ній не вживаних або рідко вживаних: місцевих, «завмерлих» (архаїзмів), «трудних для працівників слова і широкого громадянства» і тих, «що повстали з чужого впливу, головню російського і польського» [10, с.5]. Щоб вирізнити не рекомендоване до вживання, обирає спосіб представлення одиниць: у круглих дужках, із помітками «рс» – російське і «п» – польське.

Аналізуючи словникові статті, переконаємось, що переважна більшість запозичень – це повнозначні слова різних частин мови в початковій формі, як от: (*безличний* рс) безособовий, нечесний; (*безпощадно* рс) без жалю, не жалівши, нещадимо, безщадно, без пощадку; (*блават* п) волошка, васильки; (*битком* рс) ущерть, по вінця, до країв, до берегів; (*витручувати* п) виводити, викидати; (*встеклий* п) скажений; (*встеклина* п) скаженина; (*діло* п) твір; (*обаранок* п) бублик; (*опатрунок* п) перша поміч, порятунок та багато інших.

Зауважимо: всі іншомовні входження автор подає в українській транслітерації, що цілком виправдано з огляду на призначення словника. Адаже «широке громадянство» може не знати російського або польського написання, сприймаючи означені слова лише на слух. Випадки паралельної фіксації українського та польського варіантів у словнику поодинокі, як от: запис (*вписи* п, *wpisy*) запис; (*п віднести побіду, odnieść zwycięstwo*) перемогти.

Заголовкові слова розміщені в алфавітному порядку. Автор подбав про зручність користування словником: для полегшення пошуку ті самі групи «рекомендоване (не рекомендоване)» і «(не рекомендоване) рекомендоване» розмістив у різних місцях словника, залежно від написання того чи того слова. Отже, «рекомендоване» може бути і першим, і другим за порядком слідування, пор.: на літеру А – абиякий, усякий (рс *любий*); на літеру Л – (*любий* рс) абиякий, усякий; на У – усякий, абиякий (рс *любий*).

Окрім повнозначних слів, знаходимо тут і численні службові елементи, що з'явилися під впливом інших мов, – применники, частки, сполучни-

ки, вставні слова і словосполучення: (*ввиду цього* рс) через те; (*п* *взглядно*) або, чи, докладніш; (*відносно* рс) щодо, супроти, на це; (*у відношенні до* рс) щодо, супроти, проти; між (*п* *межи*); (*між тим* рс) тим часом, проте; (*тим більше* рс) і поготів; з одного боку, з іншого боку (*сторони* рс); поки (*п* *нім*); (*овшім* п) так, звичайно, аякже; (*помимо* п) не зважаючи на, не дивлячись на, дарма що, без огляду; (*тим не менше* рс) однак та ін.

Іван Огієнко послідовно реалізував на практиці власне твердження про необхідність дотримання української словозгоди, адже чужа «занечищує нашу мову. Найчастіші помилки тут – неукраїнське вживання відмінків» [7, с.169]. З огляду на вживання службових елементів велику увагу приділяв нормам сполучуваності слів – зокрема, вибору прийменника і форми залежного слова. Наприклад: поділити на (*через* п) три; подорожчати на (*о* п) сто; підслухувати що, прислухатися до чого (*надслухувати чого* п); оженити кого з ким (*на кому* рс); закохатися в кого-що (*в кім-чим* п); покепкувати з кого (рс *над ким*); постачати кому що (*кого чим* рс); (*посуджувати о зраду* п) підозрівати в зраді; післати поштою (рс *по пошти*); сто процентів (п *сто процент*); співчувати кому (п *з ким*); учитися рідною мовою (*на рідній мові, в рідній мові* п); три столи, три рази (*три стола, три раза* рс) та ін.

Автор показав фонетичні відмінності між українським і запозиченим словом. Усі одиниці опису мають наголос, що набуває особливого значення, коли «рекомендоване» і «не рекомендоване» відрізняються лише наголосом: страшній (рс *страшний*); простий (рс *простий*); хочу (рс *хочу*); циган (рс *цигán*) тощо. Послідовно відображені й консонантні відмінності (напівжирне виділення наше – Б.Т.): (п *жичити*) зичити; (п *лаба*) лапа; товариш (рс *товаришц*); фальш (п *фали*) та ін.

Не лишилися поза увагою науковця морфемні відмінності одиниць. Коли, наприклад, маючи спільний з російським або польським словом корінь, українське відрізняється іншим морфемним обрамленням: революційний (рс *революціонний*); традиційний (рс *традиціонний*); **приказ, наказ** (п *розказ*); **призна**ти (п *узнати*); свинячий (п *свинський*); свистик, свиставка (п *свисток*); святковий (п *святочний*); трудящий (рс *трудящийся*); туркеня (рс *турчанка*); **завширшки** (рс *шириною*); удвох, вдвох (рс *вдвоїх*) тощо. Зафіксовані й часткові кореневі відмінності у складних словах: **самовидець** (рс *очевидець*); **вільнолюбний** (рс *свободолюбивий*); (рс. *водопрвід*) водогін і т. ін.

У словнику знайшла відображення позиція автора щодо чужих фразеологізмів. Зокрема, тут наведені запозичені усталені вислови граматичного і метафоричного гатунку й натомість запропоновані українські відповідники – як багатослівні, так і однослівні. Наприклад: докори сумління (п *викиди совісті*); на схилку віку (рс *на склоні життя*); (*у всіх відношеннях* рс) з усіх боків, під кожним поглядом; (*довершити чудес* п) чудо, диво вчинити; (*довершити вчинків* п) учинити; (*пеха маю* п) мені не ведеться, не щастить; (*не підлягає, не улягає сумніву* п) нема сумніву; ухвалити, постановити (*взяти ухвалу* п, *винести ухвалу* рс); (п *поповити убивати на кому*) убити кого та ін.

Спостерігається послідовна україномовна адаптація запозичених географічних назв: (рс *Ворскла*) Ворскло; (рс *Кременчуг*) Кременчук; (рс *Польша*) Польща; Путивель, з Путивля (рс *Путивль*); Ромén, з Ромна́ (рс *Ромні, з Ромéн*); (рс *Ровно*) Рівне; Санджар (рс *Сенжари*); Старокостянтінів (рс *Староконстантінів*), Слов'янське (рс *Слов'янськ*); Сян (п *Сан*), сяніцький, Сянїк (п *Санок*); Угорщина (п *Венгрія*); Хопер (рс *Хопьор*), з Хопра та ін.

Тож «Словник слів, у літературній мові не вживаних» слугує яскравим прикладом того, як автор неухильно відстоював і застосовував на прак-

тиці свої теоретичні положення відносно запозичень різних видів: лексико-семантичних, морфемних, фонетичних, фразеологічних, граматичних. Це сприяло усталенню літературної норми, захисту української мови від неправильних, невдалих, зайвих і шкідливих впливів.

У підсумку зауважимо, що питання про джерела, причини, фактори, способи адаптації, місце, роль, межі уживання запозичень залишались у сфері наукових інтересів Івана Огієнка впродовж всього його життя. Це було зумовлене історичною проблемою того часу – створенням єдиної літературної мови, яка змогла б стати інструментом культури, науки, освіти. Зроблені Огієнком висновки і пропозиції – фундамент для подальших узагальнень сучасними мовознавцями.

Теоретична спадщина дослідника знайшла своє відображення в його словникарській практиці. Укладені Огієнком словники поклали початок розвитку української історичної та нормативної лексикографії, надали цінний матеріал для дослідження історії української літературної мови та підходів до її лексикографічного опрацювання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білоусова Т.П. Словництво Івана Огієнка та принципи укладання словника з біоетики. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Сер. історична та філологічна: наук. зб. / редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук та ін. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 163-170.
2. Кочан І. Питання іншомовних запозичень на сторінках часопису «Рідна мова». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144153448.pdf>. Дата звернення: 04.08.2020. Назва з екрану.
3. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.
4. Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык, Киев: типография В.П. Бондаренко и П.Ф. Гнездовского, 1915. 136 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с., іл. URL: <https://studfile.net/preview/7102246/>; <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>. Дата звернення: 09.09.2020.
6. Огиенко И.И. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом. *Русский филологический вестник*. Варшава, 1911. Т. 66, № 3-4. С. 362-369.
7. Огієнко І. Наша літературна мова: як писати і говорити по-українському. *Рідна мова* / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. С. 139-422.
8. Огієнко І. Не засмічуй моєї мови чужими словами. *Рідна мова*. 1936. Ч. 12. С. 542-543.
9. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). *Рідна мова* / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
10. Огієнко Іван. Словник слів, у літературній мові не живих. Нью-Йорк, 1973. 156 с.
11. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І-ї Київської друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. 79 с.
12. Огієнко І. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів: Друкарня наукового товариства Т. Шевченка, 1924. 496 с. URL: [https://r2u.org.ua/data/other/Стилiстичний%20словник,%20Огiєнко%20\(1924\).pdf](https://r2u.org.ua/data/other/Стилiстичний%20словник,%20Огiєнко%20(1924).pdf). Назва з екрану. Дата звернення: 18.09.2020.

13. Онищенко Г.А. Іншомовні слова в наукових творах Івана Огієнка (митрополита Іларіона). *Український смисл*. 2012. № 2. С. 124-132. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150978>. Дата звернення: 16.09.2020.
14. Роман В.В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І.І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. 2012. № 53. С. 149-153.

References:

1. Bilousova T.P. Slovnnytstvo Ivana Ohiiienka ta pryntsyipy ukladannia slovnyka z bioetyky. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta: nauk. zb.: ser. istorychna ta filolohichna / redkol.: S.A. Kopylov (hol. red.), V.S. Prokopchuk, L.M. Marchuk ta in. Kamianets-Podilskyi: K-PNU imeni Ivana Ohiiienka, 2015. Vyp. XI. S. 163-170.*
2. Kochan I. Pytannia inshomovnykh zapozychen na storinkakh chasopysu «Ridna mova». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144153448.pdf>. Data zvernennia: 04.08.2020. Nazva z ekranu.
3. Muromtseva O.H. Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1985. 152 s.
4. Ogienko I. Inozemnye elementy v russkom yazyke. Istoriya proniknoveniya zamstvovannykh slov v russkij yazyk. Kiev: Tipografiya V.P. Bondarenko i P.F. Gnezdovskogo, 1915. 136 s.
5. Ohiienko Ivan (Mytropolyt Ilarion). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy / uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta prymit. M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 436 s., il. URL: <https://studfile.net/preview/7102246/>; <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>. Data zvernennia: 09.09.2020.
6. Ogienko I.I. K voprosu ob inostrannykh slovah, voshedshih v russkij yazyk pri Petre Velikom. *Russkij filologicheskij vestnik*. Varshava, 1911. T. 66, № 3-4. S. 362-369.
7. Ohiienko I. Nasha literaturna mova: yak pysaty i hovoryty po-ukrainskomu. *Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentaryv M.S. Tymoshyk*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. S. 139-422.
8. Ohiienko I. Ne zasmichuimo svoiei movy chuzhymy slovamy. *Ridna mova*. 1936. Ch. 12. S. 542-543.
9. Ohiienko Ivan (mytropolyt Ilarion). *Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentaryv M.S. Tymoshyk*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
10. Ohiienko Ivan. Slovnyk sliv, u literaturnii movi ne vzhivanykh. Niu-York, 1973. 156 s.
11. Ohiienko I. Ukrainska hramatychna terminologiiia. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoiu pro istoriiu rozvytku yii. Kyiv: Drukarnia I-yi Kyivskoi druk. spilky, Trokhsviatytelska, 5, 1908. 79 s.
12. Ohiienko I. Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk. Pidruchna knyzhka dlia vyvchennia ukrainskoi literaturnoi movy. Lviv: Drukarnia naukovoho tovarystva T. Shevchenka, 1924. 496 s. URL: [https://r2u.org.ua/data/other/Stylistychnyi%20slovnnyk,%20Ohiienko%20\(1924\).pdf](https://r2u.org.ua/data/other/Stylistychnyi%20slovnnyk,%20Ohiienko%20(1924).pdf). Nazva z ekranu. Data zvernennia: 18.09.2020.
13. Onyshchenko H.A. Inshomovni slova v naukovykh tvorakh Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona). *Ukrainskyi smysl*. 2012. № 2. S. 124-132. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150978>. Data zvernennia: 16.09.2020.
14. Roman V.V. Adaptatsiia leksychnykh zapozychen u kontseptsii I.I. Ohiiienka: zahal-nolinivistchnyi aspekt. *Nova filolohiia*. 2012. № 53. S. 149-153.

The article «Borrowings in Ivan Ohiienko's scientific heritage» by Teiana Bilousova analyses the ways and reasons for borrowing linguistic units from other languages, their adaptation in the recipient language, and approaches to their selection and fixation in dictionaries. Being one of the natural ways of enrichment of all the languages, borrowings become an object of study of different native and foreign researches, among which Ivan Ohiienko's works are of great interest.

Highly estimating the Ukrainian language as a rich, flexible and developed one, caring about the establishment of its unified literary standard, the scientist didn't re-

ject the presence of different borrowings and accepted both, those which came from ancient times (Latin, Greek, and Slavic etc.), and those ones penetrating into the language at the present time. The most numerous in the Ukrainian language he considered Russian and Polish borrowings. He always urged to their objective evaluation and denied their senseless exclusion from the language by the linguistic purism.

Still he resisted the penetration into the language of barbarisms, clichés, foreign word combinations and phraseological units. At the same time he advocated historical and terminological dictionaries supporting the language uniqueness. Using historical and chronological analyses he developed the methodological criteria for defining the sources of borrowings and their adaptational characteristics in the recipient language. He also found out the factors and reasons of borrowing, and the most frequently borrowed elements.

The theoretical ideas of Ivan Ohienko found its practical realization. The article provides the analysis of his «Dictionary of substandard words», illustrating on the numerous examples the author's approaches to the order, commentaries, graphic and accentual representation of borrowings, and their combinability with other words at the level of phrases and word combinations.

The conclusion gives the linguist's remarks and propositions as for the further linguistic studies in this field.

Key words: Ivan Ohienko, scientific works, borrowings, adaptation, lexicography.

Отримано: 02.10.2020 р.